

“ÖLÜM HÖKMÜ” ROMANI METİN SAVASIN ƏDƏBİ GÖRÜSLƏRİNDƏ

Görkəmli dramaturq, tənqidci, ədəbiyyatşünas, vaxtımız Elçin Əfəndiyevin əsərləri nəinki Azərbaycanda, hətta ölkə hüdudlarında sevə-sevə oxunur və tədqiqatlara cəlb edilir. 60-cı illərdən bu yana Elçinin yaradıcılığına həm ölkəmizdə, həm də xaricdə yüzlərlə məqalələr, rəylər və onlarla iri həcmli tədqiqat əsərləri həsr olunub, çoxşaxəli yaradıcılığına ədəbi-ictimai maraq heç zaman səngiməyib. Yazıcımızın əsərləri rus, ingilis, fransız, alman, ispan, türk, macar, bolqar, ərəb, rumin, çex, polyak, xorvat, gürcü, moldav, türkmən, özbək, qazak, serb, çin və s. kimi dillərə tərcümə edilmişdir. Elçinin əsərləri Türkiyədə Sedat Adıgüzel, Rahim Tarım, Murat Tan, Şaban Dağcı, Ayşe Yılmaz, Metin Savaş və s. kimi tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Bu tədqiqatlar müxtəlif monoqrafiya, dissertasiya, məqalələrdə öz əksini tapmışdır. Yaradıcılığı hər zaman Türkiyə ədəbi mühitində yüksək dəyərləndirilmiş Elçini Metin Turan “Türk xalqları ədəbiyyatının ulduzu, ortaq qürur qaynağı” adlandırmışdır. Bir çox əsərləri türk dilinə tərcümə edilən Elçinin Türkiyə ədəbi-nəzəri fikrində maraq doğuran önəmli əsərlərindən biri Sovet dövrünə siyasi, iqtisadi, sosial baxımdan işıq tutan “Ölüm hökmü” əsəridir. Türkiyənin bir çox tədqiqatçıları bu əsəri təhlil etmiş və maraqlı nəticələr əldə etmişlər. Rahim Tarım “Ölüm hökmü romanında insan ilişkilerine psikolojik bir yaklaşım”, Sedat Adıgüzel “Ölüm hökmü ve tarihi gerçekler”, Metin Savaş “Demirperde toplumunun ironik ve trajik anlatısı: Ölüm hökmü”, Murat Tan “Ölüm hökmü” və “Gün var asra bedel”de toplumsal belleğin trajedisi” kimi məqalələr romanın qaranlıq qalan məqamlarının işıqlanmasında çox mühüm rol oynayır. Əsər haqqında maraqlı araşdırmalardan biri Rahim Tarımın “Ölüm hökmü romanında insan ilişkilerine psikolojik bir yaklaşım” adlı məqaləsidir: “Elçin Efendiyevinn eserlerinin başat özelliği, psikolojik çözümlenmeler ve çatışmalarıdır. Onun özellikle hikayelerinde bilinç, bilinçaltıyla sürekli çatışır. Yazar bu iç çatışmaları ve psikolojik çözümlenmeleri Azerbaycanda “gündüz rüyası” da denilen “serbest çağırışım yöntemi”le gerçekleştirir. Bu yöntem, bilindiği gibi, Freud psikanalizminin de sıkça başvurduğu yöntemdir ama psikanalizin tersine Elçin Efendiyevinde yorum yoktur. O yorumu okucuya bırakır.”(4, s.299) Məqalədə müəllif Elçinin əsərindəki hadisələrə və obrazlara psixoloji baxımdan yanaşmış və maraqlı nəticələr əldə etmişdir. Rahim Tarım “Ölüm hökmü” romanını Andre Malrauxun “İnsanlık durumu (“La Condition Humaine”) əsəri ilə müqayisə edərək E.Əfəndiyevin əsərini daha üstün hesab etmişdir: “Andre Malraux’nün İnsanlık durumu adlı əsərində anlattığı türden insanlık durumlarının sergilediği Ölüm hökmü romanında Bakünün bir kenar mahallesinde kaçakçı, rüşvetçi, bencil, kumarbaz, ayaş, dolandırıcı, kuşkucu insanları bir araya getirmesi tesaüf değildir. Hatta bu noktada Elçinin eserinin Malrauxnün əsərindən daha üstün olduğunu bile söyleyebiliriz”(4, s. 318)

Roman haqqında dəyərli tədqiqat əsərlərindən biri də Metin Savaşın “Demirperde toplumunun ironik ve trajik anlatısı: Ölüm hökmü” adlı məqaləsidir. Müəllif əsəri yüksək qiymətləndirmiş və bir çox önəmli məqamları təhlil etmişdir. “Azerbaycan’ın çağdaş yazarlarından Elçin Efendiyev’in (doğumu 1943) büyük romanı Ölüm Hökmü yalnızca Azerbaycan’ın değil, Türk ve Dünya edebiyatlarının, özellikle de Batı Türkçesinin konuşulduğu coğrafyanın en önemli romanlarından biridir. Uzunlu kısıklı on sekiz bölümden oluşan ve bünyesinde postmodern unsurlar da barındıran eser, gerçekten de trajikomik kurgusuyla ve kasvetli olmanın da ötesinde düpedüz zâlim atmosferiyle, her sayfasında, beşerî tahammülün sınırında yükselen bir toplumsal sessiz çığlığın destanıdır”. Məqalə müəllifinin əsərdəki hadisələrə özünəməxsus yanaşma aspektəri var. Metin Savaş daha çox əsərdəki mətnaltı mənalara üzə çıxarmağa çalışmış və buna da nail olmuşdur. Bu təhlillərdən ən maraqlısı Gicbəsər obrazı üzərindəki incələmədir. Metin Savaş müəllifin bu obraz vasitəsilə toxunduğu siyasi məqamları açıqlamağa çalışmışdır: “Bakü şəhərinin dayandığı tepelerden birinde yer alan Tilki Geldi Kabristanlığı isimli muhayyel bir mezarlıkta Gicbeser adlı bir sokak köpeği yaşamaktadır. Bu köpek başlangıçta mezarlık müdürü tarafından korunduğu için mezarlık işçilerince baş tâci edilmiş, fakat bir zaman sonra, mezarlık müdürünün oğlunun ölümüyle unutulmuş, çok geçmeden de kötü muamele görmeye itilmiştir. Bu horlanmaya daha fazla dayanamayan zavallı köpek, yeni bir hayata özlem duyarak sığındığı mezarlıktan kaçacak, Bakü sokaklarında intiharla sonuçlanacak bir serüvene atılacaktır. Gicbeserin tâlihi bir bakıma Azerbaycan Türklüğünün ideolojik aldatılmışlığının hikâyesidir ve sanki geleceği elinden alınmak istenen bir halkın dramıyla özdeşdir. Eserin “Dar Çıkmazda” başlıklı altıncı, “Tan Yerinin Kızılığ” başlıklı onuncu ve “Kuzu Budu” başlıklı on üçüncü bölümlerinde sokak köpeği Gicbeserin serüvenleri yürek burkan sahnelerle anlatılmaya bırakıldığı yerden devam edilir. Bilhassa “Kuzu Budu” başlıklı bölümde Azerbaycan toplumundaki yozlaşma mizâhi bir bakış açısıyla sergilenir. Bir grup Bakülü sanatçı bir sokak köpeğinin ağzındaki kuzu budunu görerek öfkeye kapılırlar; insanlıkla hayvanlığın hududundaki dürtüleriyle, Sovyet halklarının bulamadığı bu nimetin doğurduğu ezikliğe yenik düşerek otomobillerini köpeğin üstüne sürerler. Neyse ki Gicbeser aydın geçinen bu insanların kör öfkelerinden kurtulmayı başararak son serüvenine hazırlanır. “İntihar” başlıklı on sekizinci -ve son- bölümde, köpek Gicbeser Azerbaycan’daki yetmiş yıllık karanlık dönemin nihai kurbanlarından biri olarak, yaşamın anlamsızlığını sezinyerek demiryoluna gider, orada bedenini bir katarın tekerleklerine teslim eder. Köpek Gicbeserin mezarlıktan kaçması Azerbaycan Türklüğünün hürriyet özlemine dile getirir; intihar tercihi aykırı ölüm motifiyse, yine Azerbaycan Türklüğünün sürüklendiği çıkmaz karşısındaki buhrânını sembolize eder. Gicbeserin maceralarına tahsis edilmiş bu beş bölümde (birinci, altıncı, onuncu, on üçüncü ve on sekizinci bölümler) temel anlatma zamanı olan Nisan ayı geçerlidir; yine de birinci bölümde yeri geldikçe köpeğin geçmişine

⁹⁶ DoktorantBakü Dövlət Universiteti
kxanlarova@yahoo.com

yönelik geriye dönmələr yapılmışdır". Müəllif Tülkü Gəldi Qəbiristanlığını isə Sovet Sosialist Respublikasına bənzətmişdir.

Məqalədə əsas üç qəhrəman təhlil edilmişdir: Murad İldırımlı, Əbdül Qafaradə, Xosrov müəllim. Əbdül Qafaradə Tülkü Gəldi Qəbiristanlığının müdürüdür. Bu obrazı müəllif ziddiyyətli obraz kimi qiymətləndirmişdir. Onun bu cür ziddiyyətli xarakter olmasında yenə də Sovet hakimiyyəti günahkardır. Metin Savaş bu məqama xüsusi toxunaraq yazır: "O aslında iyi bir aile babasıdır; karısına, çocuklarına ve torununa düşkündür; gizli bir imana sahiptir; içtenlikle düşünmeye fırsat bulduğunda hayata felsefi bir zâviyeden bakabilmektedir. Bütün yaşadıklarının ve etrafındakilere yaşattıklarının anlamsızlığının, hayatın hiçliğinin, fizikötesi bir hesap gününe yönelik kaçınılmazlığın bilincindedir. Sovyet iktisadi sisteminin temelinde yer alan "plân olgusu" romanın en ironik öğelerinden biridir. Bu öyle kesin bir tasarruftur ki, hiçbir fert ve kurum sistemin öngördüğü plânlılıktan dışarıya çıkamaz. Kurumların gelirleri her yıl bir önceki yıla oranla arttırılmak zorundadır. Fakat bir mezarlıkta bu nasıl olacaktır? Zira malî gelirin arttırılabilmesi için ölümlerin de artması gerekmektedir. Abdül Gafaradə pratik zekâsıyla bu soruna da bir çözüm üreterek, hayâlî cenazelerle ve Gogolvari bir tavrıla mezarlığın ölü nüfusunu kâğıt üzerinde çoğaltmayı başarır, böylelikle öngörülen yıllık plânın kusursuz işlenmesini sağlar."

Metin Savaş ikinci əsas obraz kimi Murad İldırımlını təhlil etmişdir. Murad "Əzizimin cəfası" romanı" adlı ikinci hissədə səhnəyə gəlmişdir. Murad sovetlərin zülmünə məruz qalmış obrazlardan biridir. Bu obraz da ölkədəki siyasi vəziyyətin oxuyucunun gözləri önündə canlanmasında mühüm rol oynayır. Belə bir başlığın da seçilməsi təsadüfi deyildi: "Taşranın bir köyündən Bakıya okumak umuduyla gelen talebe Murat Yıldırımlı, sırtını sağlayacağı herhangi bir kodamanı tanımadığı için, üniversiteye girmesini sağlayacak rüşveti hem parası olmadığından ve hem de bunu ilkelerine ters bulunduğu için, yazılı sınavlarda başarılı olduğu halde mülakatta kaybetmiş ve köyüne dönmek zorunda kalmıştır. Mülakatı kaybetmesinin sebebiyse "Azizimin cefası" romanı adlı eser hakkında hiçbir bilgiye sahip olmamasıdır. Bu mevzu kafasını takan Murat uzun araştırmalardan sonra böyle bir romanın var olmadığını öğrenecek, kendisine oynanan bu oyundan sonra sisteme muhalif bir kişiliğe bürünecektir." Metin Savaşın bu obraz haqqında maraqlı fikirlərindən biri də onu Dostoyevskinin "Cinayət və cəza" əsərindəki Raskolnikov obrazı ilə müqayisə edilməsidir. "Talebe Murat Yıldırımlı da "Suç ve Ceza"nın bulanımlı kahramanı gibi kendisini toplumundan soyutlamış bir kişiliktir." (5, s.111)

Əsərdə tarixi şəxsiyyət olan Mir Cəfər Bağirovun da obrazı yaradılmışdır. Bu şəxsiyyətə məlumdur ki, tarixi aspektlərdə də münasibət birmənalı deyil. Əsərdə müəllif tarixi şəxsiyyətin mənfi obrazını yaratmışdır. Metin Savaş isə bu obrazı təhlil edərkən tarixi faktları araşdırmamış, ancaq əsərdəki məlumatlarla kifayətlənmişdir. Buna görə də bu obraz haqqında mənfi rəylər yazmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu obrazı təhlil edərkən Sedat Adıgüzel də tarixə müraciət etməmiş, obrazı hərtərəfli araşdırmamışdır.

Metin Savaş əsəri müqayisə edərkən maraqlı faktlar ortaya çıxarmışdı. Ölüm Hükümündəki muzdarip karakterlərin hayat hikayələrini, o karakterlərin oluşturduğu harap toplumun bir yanıyla kahredici, bir yanıyla trajikomok-abetesle işğal mahiyətindəki-yetmiş yıllık seyrini takip ederken, zaman-zaman Dostoyevskinin "Suç ve Ceza"sı ilə Tanpınarın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü"nü hatırlıyorsunuz. Hatice Halanınbuhanlı buhanlı mahellesi isə, yine Elçinin kaleminden çıkmış olan Ak deve adlı romanı çağırıştırıyor. Ak deve motifi ölümü sembolize eder. İkinci Dünya Savaşı sırasında Bakının yitip gitmeye mahkum geleneksel hayatı ile bu alanını gaseden Sovyet dönemi arasında sıkışıp kalmış insanların dramlarının anlatıldığı bu romandaki mahelle ile Ölüm hükmünde sık-sık karşımıza çıkan mahelle pek çok yönden benzeşmekle kalmıyor, birbirlerini tamamlıyor da. Hatta kimi kahramanlar isim ve kılık değiştirmiş olarak her iki romanda da görünüyorlar Yine her iki romanın da "ölüm" motifi çerçevesinde kurgulanmasındaki tercihin nedenleri, azerbaycanın yetmiş yıllık yazgısında tüm boyutlarıyla aranmalıdır

Metin Savaş əsərdəki bəzi çüsurlardan da bəhs etmişdir. Müəllif obrazlar aləminin zəngin olduğunu və bunun da xaosa səbəb olduğunu qeyd edir. Olaylar və kişiler o derece karmaşık və dağınıqdır ki, kader olgusunun giriftliyi və hayatın anlamsızlığı romana tahammülü imkânsız bir kaos atmosferi vermektedir. Fakat anlatı sanatlarının zirvesi olan roman da zaten başqa bir şey deyildir. Selçuk Çıkla'nın bir denemesinde vurguladığı gibi, "roman âdeta ele aldığı insan kadar girift, anlaşılması, ele avuca sığması güç bir türdür." (5, s.112)

Ədəbiyyat

1. Adıgüzel S. Ölüm hükmü və tarixi gerçəklik // "A.Ü.Türkiyat Araşdırmaları Enstitüsü" sayı 12, Erzurum,1999.
2. Adıgüzel S. Elçin:Edebiyat sosyolojisi açısından romanları: Ankara: 2011
3. Tan Murat. Ölüm hükmü və Gün olur asra bedel' de toplumsal belleğin trajedisi // Dil ve edebiyat araştırmaları beşeri ve sosyal bilimler dergisi. Bahar-spring, 2015, sayı 11, İstanbul,2017.
4. Tarım Rahim. Ölüm hükmü romanında insan ilişkilerine psikolojik bir yaklaşım // U.Ü.Fen-Edebiyat fakültesi sosyal bilimler dergisi. Sayı 31, 2016 .
5. Savaş Metin. Demirperde toplumunun ironik ve trajik anlatısı: Ölüm hükmü// Dergah dergisi. Sayı 184, 2005
6. Selçuk Çıkla. Romanda kumaca ve gerçeklik//Hece dergisi.Sayı 15, 2002

XÜLASƏ

Elçin Azərbaycan ədəbiyyatının önəmli yazıçılarından biridir. Elçinin əsərləri nəinki Azərbaycanda, dünya ölkələrində oxunur. Onun əsərləri Yusif Gedikli, Ali Duymaz, İldeniz Kurtulan kimi tədqiqatçılar tərəfindən türk dilinə tərcümə edilmişdir. Elçinin əsərləri Türkiyədə Turkey Sedat Adıgüzel, Murat Tan, Rahim Tarım, Ayşe Yılmaz, Metin Savaş və s. kimi tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmış və bu haqda bir çox elmi məqalələr yazmışlar. Bu tədqiqatçılar Elçinin yaradıcılığı haqqında maraqlı faktlar aşkarlamışlar.

Açar sözlər: Elçin, Metin Savaş, "Ölüm hükmü", Türkiyə, ədəbi fikir.

SUMMARY

The novel of “Olüm hökmü” (Veridict of death) in MetinSavaş’s literary conception

Elçin is an important figure of Azerbaijan literature. Elcin’s works are read at abroad. A lot of article, dissertation, academic work are dedicated to his work. Yusif Gedikli, Ali Duymaz, Ildeniz Kurtulan translate writer’s work from Azerbaijan language to Turkish language. In Turkey a lot of interesting scientific article had printed by Sedat Adıgüzel, Murat Tan, Rahim Tarm, Ayşe Yılmaz, Metin Savaş and i . These literary critics had written interesting facts of about Elcin’s work.

Keywords: Elçin, Metin Savaş, Veridict of death, Turkey, literary conception.

RƏYÇİ: dos.E.Vəliyeva